

22. Andrijejeva S. «Kryms'kyj» vektor zovnishn'oi' polityky Kosha Novoi' Zaporoz'koi' sichi v period mizh rosij's'ko-turec'kymy vjnamy 1734–1739 rr. ta 1768–1774 rr. / Svitlana Andrijejeva // *Ukraïns'kyj istorychnyj zbirnyk / holovnyj redaktor T. Chuhlib; zastupnyk holovnogo redaktora A. Blanuca. – Kyj'v: Instytut istorii' Ukraïny NAN Ukraïny, 2010. – Vyp.13. – Ch.1. – S.98–108.*

23. Grybovs'kyj V. V. Vykorystannja rosij's'kym urjadom Vijs'ka Zaporoz'kogo dlja vidokremlennja nogaj's'kyh ord vid Kryms'kogo hanstva (1770–1771 rr.) / V. V. Grybovs'kyj // *Naukovi pracj istorychnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. – Zaporizhzhja: Prosvita, 2009. – Vyp. XXVI. – S.153–158.*

Hulyma O. P., Lieutenant Colonel, applicant Combined Humanities Department faculty, National Academy of the Army named after Hetman Sahaidachny (Ukraine, Lviv), gulyma_op@ukr.net

Crimean Tatar–Ukrainian relations from the period of the Khmelnytsky Uprising to the demise of the Crimean Khanate

The article focuses on covering the military, political, demographic, economic, cultural and community aspects of the Crimean Tatar–Ukrainian relations during the period from the Khmelnytsky Uprising to the Crimea annexation by the Russian Empire in 1783. At the same time there are some historical references that shed light on the state of relations between Moscow and the Crimean Khanate and allow to track the evolution of these relations. The main events in the development of contemporary Ukrainian–Tatar relations are analysed, with considerable attention given to the circumstances that had a disintegrating effect on the development of relations between Ukrainians and Crimean Tatars after the Khmelnytsky Uprising period. The process of revitalization of the expansionist policies of the Russian Empire as to Zaporizhian Sich and the Crimean Khanate is highlighted through the prism of Zaporizhian–Tatar relations in recent decades of the Crimean Khanate existence.

Keywords: Crimean Tatar–Ukrainian relations, Crimean Khanate, Zaporizhian Forces, Muscovy, Oleshkivska Sich, Nova Sich, treaty of the Pruth, Peace Treaty of Küçük Kaynarca, Crimea annexation by Russian Empire, Girays, Nogai Tatars

* * *

УДК 930.1:352.07(477)

Дзюбленко І. М.,

кандидат історичних наук, доцент, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), djat2006@ukr.net

Токарева О. В.,

студентка, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ

Досліджуються опубліковані праці даної теми, в яких відбито різьні аспекти земств України у вирішенні соціально-економічних питань. Проаналізовано результати досліджень різних вчених з питань соціально-економічного розвитку земств. Висвітлено, в якому масштабі зарубіжні дослідники розглядають діяльність земств. Визначено, що наукові роботи написані в радянський період відповідали догматам марксистсько-ленінської теорії і не завжди об'єктивно відображали історичні події того періоду. Охарактеризовано загальні етапи і повільно дослідження. На основі проведених досліджень розглянуто періодизацію та її основні етапи соціально-економічної діяльності земств.

Ключові слова: земство, соціально-економічна діяльність, академік, дослідник, тимчасові видання, органи місцевого самоврядування, лібералізм.

Багатогранна структура створення дієвої системи місцевого самоврядування, передусім, покликана ефективно регулювати соціально-економічний розвиток в межах областей, районів, населених пунктів. У зв'язку з цим дослідники все частіше звертаються до досвіду минулого, зокрема, вивчення історії діяльності земських установ.

Після проголошення державної незалежності України настав час та умови для дійсної переоцінки історичних знань. З урахуванням соціально-політичних змін щодо вивчення історіографії, в тому числі й проблеми діяльності земств та використовуючи принципи об'єктивності, науковості, неупередженості

та історизму учені України поділяють її розвиток на декілька періодів.

Вивчаючи соціально-економічну діяльність земств Т. О. Шаравара вважає, що сучасний період історіографії потрібно починати з моменту отримання Україною державного суверенітету. Досліджуючи історіографію соціально-економічної діяльності земств, дослідник запропонувала у першому періоді, який охоплює 1864–1917 роки, умовно виділити два етапи дослідження проблеми: 1) 1864–1890 роки; 2) 1917–1990 роки. У другому періоді, що окреслений 1917–початок 1990-х років, виділити: 1) 1917–кінець 1920-х років; 2) кінець 1920-х–перша половина 1950-х років; 3) друга половина 1950-х–середина 1960-х років; 4) друга половина 1960-х–середина 1980-х років; 5) 1985–початок 1990-х років.

Таку періодизацію автор обумовлює політичними процесами, які мали місце з 1917 до початку 1990-х років і безпосередньо впливали на об'єктивність тверджень істориків [23].

І. М. Миколаєнко вважає, що при вивченні історії земських установ мають бути такі періоди: 1) 1864–1917 роки; 2) 1918 рік – перша половина 1950-х років; 3) друга половина 1950-х – перша половина 1980-х років; 4) друга половина 1980-х років – сьогоднішня [19].

Дещо по-іншому розглядає періодизацію О. М. Обметко, який вказує на те, що потрібно виділяти 3 етапи. Перший охоплює весь дореволюційний період 1864–1918 роки, Другий проходить у 3 етапи – від 1918 року до початку 1960-х років; з 1965 по 1990 роки та період сучасної української історіографії, який триває з 1991 року до сьогоднішня [21].

Отже, дослідження історіографії діяльності земств ученими України поділено на ряд періодів. В цілому ми погоджуємось з визначеними періодами, однак вважаємо, що найбільш оптимальна і науково обгрунтована відносно обраної теми періодизація запропонована Т. О. Шараварою.

Великий внесок у дослідження діяльності земств вніс С. Л. Маслово. Цікава ця праця тим, що в ній ґрунтовно та конкретно викладено матеріал за кожним напрямком дослідження і його легко сприймати читачеві. В праці характеризується економічна діяльність земств за 50 років існування та звертається увага на період століпінських реформ. Автор приділяє багато уваги на створення дільничної агрономії. З цією сферою він пов'язує наближення допомоги до потреб населення. У роботі подано характеристику кооперативно-кредитних дій земства, де агрономічна допомога відділена від економічної. Але порівнюючи з попередніми дослідженнями, у праці С. Л. Маслово наводиться мало даних по українських губерніях. Автор не встановив конкретні періоди формування земської економічної діяльності та обійшов питання взаємодій між земством та державою до 1906 року [18].

Найвагоміше місце в науковому висвітленні земської економічної діяльності в Російській імперії належить Б. Б. Веселовському [6], який послідовно обстоював ліберальну ідею про безумовну прогресивність земств. У своїй праці вчений чітко встановив етапи соціально-економічної діяльності земств, вказавши на те, що до 90-х років XIX століття ця діяльність мала суто соціальний характер, земства тільки обговорювали

питання про надання допомоги сільському господарству, обираючи об'єкт та форми допомоги. Він прискіпливо аналізував господарську, фінансову і культурну діяльність земств Російської імперії. Дослідник наголосив на тому, що економічна діяльність земств цілком залежала від соціального середовища в земських установах. Так, перевага поміщицького елемента в земствах Харківської губернії довгий час гальмувала розвиток агрономічної допомоги сільському господарству. і, на противагу цьому, він наводить як приклад земства Чернігівської губернії, де перевага інтелігенції та дрібних землевласників зумовила те, що земства цієї губернії одні з перших почали займатися кооперативним рухом. Саме зі збільшенням у земствах так званого третього елемента – селян та інтелігенції – та подрібненням поміщицького землеволодіння пов'язана поступова зміна поглядів щодо необхідності економічної допомоги селянству.

На жаль, дослідження Б. Б. Веселовського обмежується 1907 роком і не містить матеріалу про земську діяльність за часів століпінської реформи.

Єдина робота написана українською мовою в дореволюційній історіографії є робота В. Дорошенка «З історії земства на Україні». Саме він досліджував діяльність земств в українських губерніях. Як і Б. Б. Веселовський, він поділяє економічну діяльність земства на 3 етапи, але з іншою періодизацією. Перший етап – це перші 10 років існування земств (1864–1874 рр.). На цьому етапі земство намагається займатися збутом продукції та кредитами для задоволення потреб поміщиків, які переважали в цей час у земствах. Другий етап (1876–1895 рр.) – це період, коли земства під впливом загальної економічної кризи в сільському господарстві починають більше звертати увагу на причини занепаду селянських господарств. Із середини 90-х років XIX століття, зазначає автор, до 1910 року проходив третій етап соціально-економічної допомоги земств у сільському господарстві. Крім наведення статистичних даних, автор зробив спробу критичного аналізу діяльності земств. Як і попередні дослідники, В. Дорошенко вказує на активізацію земської допомоги. Автор стверджує, що земська економічна діяльність несе позитив в сільські маси, але для цього повинна бути підтримка ззовні. Земства більше звертають увагу на поширення технічних засобів, агрономію, кредитування. Сама їх діяльність стає більш планомірною та цілеспрямованою [13].

Також земствам присвячено працю Т. І. Тихонова. Дослідник вважав, що земство мало б ефективніше здійснювати заходи, спрямовані на поліпшення економічного і культурно-правового становища місцевого населення. Він опіював земство як орган, здатний задовольнити потреби народу, бо він найближче стоїть до народних мас.

У 1940 році за редакцією С. Белоусова та К. Гуслистого була надрукована Історія України [2]. Автори ретельно перелічили завдання земств, але жодним словом не згадали про заслуги органів самоврядування перед народом. Вони писали: «...у земських організаціях селяни не відігравали ніякої ролі..., тим більше, що в земства потрапляли, як правило, лише представники куркульського прошарку села...». Певні ідеологічні нариси простежуються і в нарисах з історії України, 1944 року, автором якого є Ф. Є. Лось [17].

Громадський діяч А. А. Головачов у своїх полемічних нарисах спробував критикувати закони про земські установи з точки дворянської ліберальної опозиції. Він дорікав урядові у відсутності усвідомлених загальних начал державних перетворень, з огляду на що, реформи 60–70-х років XIX століття виявилися відірваними одна від одної і не пов'язані загальною ідеєю [11]. Протилежну точку зору висловив академік В. П. Безобразов. Єдиний шлях до процвітання земства він вбачав в об'єднанні його з державним керівництвом. Самостійність місцевих органів і відсутність у земств будь якої влади Безобразов вважав головними недоліками земства [1].

Найбільш ґрунтовними є роботи присвячені безпосередньо земствам Росії та України, автором яких є Г. А. Герасименко. Дослідник увів до наукового обігу значний пласт архівного матеріалу та приділив увагу безпосередньо соціально-економічним надбанням українських губернських та повітових земств. Його роботи стали для свого часу унікальними, оскільки соціально-економічні надбання українських земств мало хто вивчав у радянську добу [10].

Так, соціально-економічна діяльність органів місцевого самоврядування Російської імперії знайшла своє відображення в наукових, енциклопедичних, публіцистичних виданнях радянської доби.

Відліга 1960-х років дала поштовх подальшому розвитку історичної науки, в тому числі проблематики земств. Слід відзначити появу праці В. В. Гармизи, який ґрунтовно дослідив умови підготовки Закону про земські установи [9].

У середині 70-х років XX століття українська історіографія даної проблеми поповнилася новими працями. Так, професор В. Й. Борисенко вважав, що земства боролися лише за часткові зміни урядової політики в галузі народної освіти. Дослідник детально проаналізував участь та роль демократичних сил земської інтелігенції в освітньому русі [3]. Діяльність земств виявлялася у відкритті й утриманні початкових шкіл, у порушенні клопотань перед урядом про розширення сфери діяльності земських управ у галузі освіти. Знаходячись в опозиції до царату, земства відіграли допоміжну роль у боротьбі демократичних сил суспільства за просвітництво. У своїх дослідженнях автор уперше визначив роль демократичних сил у поширенні освіти в Україні у 60–90-х роках XIX століття [4].

Наприкінці 1980-х років залишились галузі соціально-економічної діяльності земств, які не були докорінним чином висвітлені у науковій літературі. Маловивченими були участь земств у кооперації, фінансова система земств, переселенська політика часів століпінських реформ, економічні і соціальні заходи земств у голод кінця XIX століття, діяльність земств у підприємстві, їх участь у загальноросійських соціально-економічних процесах.

Протягом 1990-х років краєзнавці та історики розпочали дослідження земської діяльності в областях України. Особлива увага звертається на краєзнавчу діяльність земських установ, їх участь в архівних комісіях та археологічних з'їздах. Цим проблемам присвячено статті А. А. Гапієнка [8], С. З. Заремби [15], І. Н. Войцехівської та О. Л. Семергея [7]. Привернула

увагу істориків України і діяльність окремих земських діячів. З останніх праць на цю тему відзначимо наукові розробки А. М. Катренка, який досить ґрунтовно висвітлив політичну діяльність земських лібералів і лідерів земського руху.

Серед сучасних істориків, у коло дослідницької уваги яких потрапили деякі аспекти розглядуваної теми, слід назвати українських вчених О. В. Михайлюка [20], І. Г. Верховцеву [5], Л. Т. Сенчакову [22], Л. Е. Лаптеву [16], С. В. Горохова [12], Л. А. Жукова [14] тощо. Вчені зробили спробу дати історіографічний аналіз різним напрямкам діяльності органів місцевого самоврядування, визначили періоди вивчення історії українського земства, узагальнили здобутки земств на ниві господарської і культурно-просвітницької роботи. Історіографія діяльності українських земств знайшла своє відображення в перших розділах дисертаційних досліджень українських вчених та в окремих дисертаційних роботах.

Щодо зарубіжних дослідників, то вони розглядають діяльність земств переважно у загальноімперському масштабі, найчастіше звертаючись до проблем земського самоврядування при вивченні російського лібералізму як опозиції царському режиму. Над питанням земської реформи працювала японська дослідниця К. Мацузато. Її соцієтнічні аспекти частково зацікавив французький історик, фахівець з історії України і Польщі Д. Бовуа. У період з 1918 року до початку 1960 років земською проблематикою займалися С. Ю. Вітте, П. М. Мілюков, О. О. Кізелеттер, І. І. Петрункевич тощо.

Підсумовуючи огляд історіографії, зазначимо, що в більшості праць порушувалися й висвітлювалися теоретичні та практичні питання загального характеру з досліджуваної теми, які так чи інакше пов'язані з соціально-економічною діяльністю земств.

Як ми можемо спостерігати, ставлення радянських істориків до земств упродовж існування радянської влади не було однозначним. Різні історичні періоди накладали свій відбиток на ту чи іншу подію.

Протягом десятиріч історіографія показувала поступальний розвиток історичної науки, застосовуючи і приховуючи тяжкі наслідки впливу на неї сталінізму, всієї системи радянської влади. Історіографи йшли в руслі конкретних історичних досліджень, повторюючи їх постулати, а історіографічні праці не виходили за межі офіційно ідеалізованих концепцій, базувалися на відповідних шаблонах і стереотипах. Праці часто не забезпечувалися своїми рекомендаціями і пропозиціями виходу на вивчення реалій. Командно-адміністративні методи керівництва наукою в радянські часи, які почали домінувати з кінця 1920-х років, негативно позначилися як на формуванні тематики і джерельної бази досліджень, публікації документів і матеріалів, так і на методології та методиці роботи з ними.

Таким чином, у збірках документів радянської доби ми знаходимо підібрані матеріали, які формують негативне, однобоке ставлення до діяльності земств. Звичайно, земства не були позбавлені недоліків, але не можна применшувати їх надзвичайно вагомий внесок у розбудову соціально-економічної сфери держави. Радянські історики знаходилися в таких умовах, коли всі соціально-економічні процеси, включаючи діяльність органів місцевого самоврядування, повинні

були трактуватися лише через призму вірності політики комуністичної партії. Історична наука знаходилася в полоні догматичних, нерідко антинаукових стереотипів.

Зокрема, говорити про вивчення якихось аспектів діяльності саме українських земств можна не раніше 1970-1980-х років, оскільки до цього часу у більшій мірі вивчалися земства Російської імперії в цілому та земський ліберальний рух.

Аналіз наявної наукової літератури свідчить, що на сьогоднішній час закладена основа для об'єктивного відтворення цілісного історичного полотна з історії земств України.

Список використаних джерел

1. Безобразов В. П. Земские учреждения и самоуправление. - М., 1874. - С.48. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/library:0131521>
2. Белоусов С. М., Гуслистий К. Г. Історія України. Короткий курс. - К., 1940. - С.165. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://resource.history.org.ua>
3. Борисенко В. Й. Борьба демократических сил за народную освіту на Україні в 60-90-х роках XIX ст. - К.: Наукова Думка, 1980. - 154 с.
4. Борисенко В. Й. Сельское начальное образование на Левобережной Украине в 60 х гг. XIX в.: Автореф. дис. к.ист.н.: 07.00.02 / Государственный университет им. Т. Г. Шевченко. - К., 1976.
5. Верховцева І. Г. Земський проєкт Центральної Ради: сутність, умови реалізації, результати // Революції в Україні у XX - XXI століттях: співзвуччя епох (18-19 листопада 2005 р.): Матеріали I Міжнародної наукової конференції. - Одеса: Вид. Одеського юридичного інституту ХНУВС, 2005. - С.126-131.
6. Веселовський Б. Б. Історія земства за сорок лет. В 4-х томах. СПб.: Издание О. Н. Поповой, 1909. Т.1. - 724 с.
7. Войцехівська І. Н. Губернські вчені архівні комісії в Україні кін. XIX - поч. XX ст. // Київська старовина. - 1995. №6. - С.109-112.
8. Гайієнко А. А. Історико-краєзнавчі матеріали в «Земском сборнике Черниговской губернии» // Сіверянський вісник. - 1995. №3. - С.97-100. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua>
9. Гармиза В. В. Земская реформа и земство в исторической литературе // Історія СССР. - М., 1960. - №3. - С.82-102.
10. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. - М., 1990. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rshist.ssu.samara.ru/books1/zemstvo.pdf>
11. Головачов А. А. Десять лет реформ 1861-1871 гг. - СПб., 1872. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=522198>
12. Горохов С. В. Соціально-економічна діяльність земств Харківської та Чернігівської губерній наприкінці XIX на початку XX століття: Дис... канд. наук: 07.00.01 - 2009. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Istoria/21122.doc.htm
13. Дорошенко В. З історії земства на Україні. Податкова політика і соціально-економічна діяльність. - Львів-Київ, 1910. - 68 с.
14. Жукова Л. А. Вплив інституту земського самоуправління на процес формування вітчизняного суспільства в Російській імперії в XIX - XX століттях [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rikmosgu.ru/students/informatization/Zhukova/>
15. Заремба С. З. Археологічні з'їзди в Києві (1874-1899 рр.) // Київська старовина. - 1995. - №3. - С.65-70.
16. Лаптева Л. Е., Шутов А. Ю. Из истории земского, городского и сословного самоуправления в России. - М.: Изд. РАГС, 1999. - 174 с.
17. Лось Ф. С. Нариси з історії України. - К., 1944. - Вип. XI. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://resource.history.org.ua>
18. Маслов С. Л. Земство и его экономическая деятельность за 50 лет существования 1864-1914 гг. - М.: Издание Т-ва И. Д. Сытина, 1914. - 98 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://old.rsl.ru/table>
19. Миколаєнко І. М. Історіографія діяльності земських установ України (1864-2001 рр.): Автореф. дис. к.ист.н.: 07.00.06 / КНУ ім. Т. Шевченка. - К., 2003. - 20 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dissert.com.ua/contents/28285.html>

20. Михайлюк О. В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття XX століття (1900–1922 рр.): Соціокультурні трансформації: дис. д.і.ст.н.: 07.00.01. – Одеса, 2011. – 597 с.
21. Обметко О. М. Соціальна-економічна діяльність земств в Україні (середина 60-х – 90-х років XIX ст.): Автореф. дис. к.і.ст.н.: 07.00.01 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 17 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/146908/?page=1>
22. Сенчакова Л. Т. Приговоры и наказания российского крестьянства. 1905–1907 гг. – М.: Рос. АН, Инст. Истории, 1994. – 206 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urss.ru/cgi-bin/db.pl?lang=ru&blang=ru&page=Book&id=1000>
23. Шаравара Т. О. Соціальна-економічна діяльність земств в Україні (1864–1917 рр.): Історіографія Автореф. дис. к.і.ст.н.: 07.00.06 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 19 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libr.dp.ua/text/uij_2011_1_10.pdf

References

1. Bezobrazov V. P. Zemskie uchrezhdenija i samoupravlenie. – M., 1874. – S.48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/library/0131521>
2. Belousov S. M., Guslystij K. G. Istorija Ukraïny. Korotkyj kurs. – K., 1940. – S.165. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua>
3. Borysenko V. J. Borot'ba demokratychnyh syl za narodnu osvitu na Ukraïni v 60–90-ih rokakh XIX st. – K.: Naukova Dumka, 1980. – 154 s.
4. Borisenko V. J. Sel'skoe nachal'noe obrazovanie na Levoberezhnoj Ukraïne v 60–h gg. XIX v.: Avtoref. dis. k.і.ст.н.: 07.00.02 / Gosudarstvennyj universitet im. T. G. Shevchenko. – K., 1976.
5. Verhovceva I. G. Zems'kyj proekt Central'noi' Rady: sutnist', umovy realizacii', rezul'taty // Revolucii' v Ukraïni u XX – XXI stolittjah: spivzvučehja epoh (18–19 lystopada 2005 r.): Materialy I Mizhnarodnoi' naukoivoi' konferencii'. – Odesa: Vyd. Odes'kogo jurydyčnogo instytutu HNUVS, 2005. – S.126–131.
6. Veselov's'kij B. B. Istorija zemstva za sorok let. V 4-h tomah. SPb.: Izdanie O. N. Popovoj, 1909. – T.1. – 724 s.
7. Vojcehiv's'ka I. N. Gubern's'ki včenni arhivni komisii' v Ukraïni kin. XIX – poch. XX st. // Kyi'vs'ka starovyna. – 1995. – №6. – S.109–112.
8. Gapijenko A. A. Istoryko-krajeznavchi materialy v «Zemskom sbornyke Chernygovskoj gubernyy» // Siverjans'kyj litopys. – 1995. – №3. – S.97–100. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua>
9. Garmiza V. V. Zemskaja reforma i zemstvo v istoricheskoj literature // Istorija SSSR. – M., 1960. – №5. – S.82–102.
10. Gerasimenko G. A. Zemskoe samoupravlenie v Rossii. – M., 1990. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rushist.ssu.samara.ru/books1/zemstvo.pdf>
11. Golovachov A. A. Desjat' let reform 1861–1871 gg. – SPb., 1872. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=522198>
12. Gorohov S. V. Social'no-ekonomichna dijial'nist' zemstv Harkivs'koi' ta Chernigivs'koi' gubernij naprykinci XIX na pochatku XX stolittja: Dys... kand. nauk: 07.00.01 – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Istoria21122.doc.htm
13. Doroshenko V. Z istorii' zemstva na Ukraïni. Podatkova polityka i social'no ekonomichna dijial'nist'. – L'viv: Kyi'v, 1910. – 68 s.
14. Zhukova L. A. Vplyv instytutu zems'kogo samoupravlinnja na proces formuvannja vitchyznjanogo suspil'stva v Rosijs'kij imperii' v XIX – XX stolittjah [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rikmosgu.ru/students/informatization/Zhukova/>
15. Zarembo S. Z. Arheologični z'i'zdy v Kyjevi (1874–1899 rr.) // Kyi'vs'ka starovyna. – 1995. – №3. – S.65–70.
16. Lapteva L. E., Shutov A. Ju. Iz istorii' zemstva, gorodskogo i soslovno samoupravlenija v Rossii. – M.: Izd. RAGS, 1999. – 174 s.
17. Los' F. Je. Narysy z istorii' Ukraïny. – K., 1944. – Vyp. XI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua>
18. Maslov S. L. Zemstvo i ego jekonomicheskaja dejatel'nost' za 50 let sushhestvovannja 1864–1914 gg. – M.: Izdanie T-va I. D. Sytina, 1914. – 98 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.rsl.ru/table>
19. Mykolajenko I. M. Istoriofografija dijial'nosti zems'kyh ustanov Ukraïny (1864–2001 rr.): Avtoref. dys. k.і.ст.н.: 07.00.06 / КНУ

ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dissert.com.ua/contents/28285.html>

20. Myhajljuk O. V. Seljanstvo Naddn'prjans'koi' Ukraïny v pershi desjatylyttja XX stolittja (1900–1922 rr.): Sociokul'turni transformacii': dys. d.і.ст.н.: 07.00.01. – Odesa, 2011. – 597 s.

21. Obmetko O. M. Social'no-ekonomichna dijial'nist' zemstv v Ukraïni (seredyna 60–h – 90-h rokiv XIX st.): Avtoref. dys. k.і.ст.н.: 07.00.01 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 17 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/146908/?page=1>

22. Senchakova L. T. Prigovory i nakazy rossijskogo krest'janstva. 1905–1907 gg. – M.: Ros. AN, Inst. Istori, 1994. – 206 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urss.ru/cgi-bin/db.pl?lang=ru&blang=ru&page=Book&id=1000>

23. Sharavara T. O. Social'no-ekonomichna dijial'nist' zemstv v Ukraïni (1864–1917 rr.): Istoriofografija Avtoref. dys. k.і.ст.н.: 07.00.06 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 19 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libr.dp.ua/text/uij_2011_1_10.pdf

Dzyublenko I. M., candidate of historical sciences, docent, Dragomanov National pedagogical university (Ukraine, Kyiv), djat2006@ukr.net

Tokareva O. V., student of Dragomanov National pedagogical university (Ukraine, Kyiv)

Socio-economic activity of local boards of Ukraine: historiography

The article searches published works on the subject, which reflects the contribution level into Ukrainian counties in order to resolve socio-economic issues. The study's results have been analyzed by various scientists in socio-economic county development. It has been suggested the scale of activities in counties considered by foreign researchers. It has been determined that the research papers which were written in the Soviet period, corresponded to the tenets of Marxist-Leninist theory which slightly showed the objective historical events of that period. The general state and completeness were studied. Basing on the studies, the periodization and its main socio-economic activities stages of counties have been examined.

Keywords: local boards, socio-economic activities, academic, researcher, provisional edition, local governments, liberal.

***

УДК 330.341:625.1(5(477)«18»

Богатчук С. С., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та філософії, Вінницький національний аграрний університет (Україна, Вінниця), svetabogatchuk@ukr.net

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ПОШИРЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНОЇ МЕРЕЖІ В 60–70-Х РР. XIX СТ.

Відповідно до наукових та архівних джерел, статистичних даних в статті аналізується вплив розбудови залізничної транспортної мережі на економічний розвиток українських земель в складі Російської імперії – в 60–70-х рр. XIX ст.

Науковим дослідженням розглядається процес будівництва залізничної мережі в 60–70-х роках XIX ст. в взаємозв'язку з економічним зростанням сільської промисловості та сільського господарства на українських землях її експлуатації.

Проаналізовано, що урядом виникла необхідність покращення транспортних зв'язків сполучення (будівництва) залізниць для економічного розвитку країни.

Будівництво залізничної мережі в другій половині XIX ст. особливо вплинуло на розвиток внутрішньої торгівлі, товарного землеробства та збільшення посівних площ.

З середини XIX ст. українські землі поступово стають одним із економічно розвинутих регіонів Російської імперії зі своєю потужною залізничною мережею.

Ключові слова: економічний розвиток, залізниця, залізничний транспорт, промисловість, сільське господарство.

На основі наукових досліджень, аналізу архівних джерел, статистичних даних дослідження відзначається, що економічний розвиток країни та її регіонів неможливий без покращення транспортного сполучення.

Дослідженню цієї проблеми присвячено наукові праці істориків С. Кульчицького, Є. Белінського, які